

INTRODUCCIÓ

1. L'AVENTURA D'EDITAR UN TEXT MEDIEVAL,

Entre l'aventura de la fabulació, o creació d'una història fantàstica, i l'aventura de la recreació que d'aquesta història es fabrica mentalment cada lector mitjançant el procés de la lectura, hi ha un espai misteriós i subterrani, totalment ignorat per uns i altres, on uns éssers fantàstics i ultraterrestres, macro o microcefàlics (segons les espècies), coneguts despectivament amb el nom de filòlegs o guardians de la paraula, practiquen els seus rites ancestrals. És -diuen- en aquells passadissos secrets, i en l'antiquíssim temple que s'hi oculta, on té lloc la cerimònia purificadora de la princesa Paraula, la qual, després de nombroses peripècies i de sofrir els atacs de monstres inmundes, emergeix victoriosa del recinte màgic, gràcies als bruixos-guardians que la protegeixen, per iniciar, plena d'encís i de renovada bellesa, la conquesta del món exterior...

Vet ací, traduït al registre del moderníssim (PI) gènere anglosaxó de "l'alta fantasia" ("High fantasy") o "fantasia heroica" ("Heroic Fantasy"), reciclador de totes les velles mitologies i de la novel·la de cavalleria medieval, la paraula — paràbola de l'edició de textos. Una història apassionant, digna de la ploma d'un Tolkien o d'un Howard, però pràcticament desconeguda de la majoria de lectors.

¿No és cert que fins i tot molts estudiants de literatura, a la hora de triar un volum es quien per factors del tot aliens al de la garantia de fidelitat al text original: com ara la bellesa de la coberta, el preu més o menys assequible, és la pura i simple casualitat? El text és el text, pensen molts; totes les edicions

són iguals, i res no hi fa si hom ignora els sortilegis de l'inútil i fastigós ritual filològic.

Però tothom que ha copiat un document manuscrit -encara que només sigui una carta, o unes senzilles receptes culinàries (els resultats de confondre cinc *grans* amb cinc *grams* de pebre bo són inoblidables!)-, o ha tractat d'aprendre de memòria la lletra d'una cançó, sap prou bé que la rutina de la repetició comporta necessàriament malentesos, monstruoses invasions parasitàries, atacs d'enemics ocults: nans, follets i bestiasses, que devoren, nafren, desfiguren i/o transformen els mots, o els sotmeten a estranys encanteris...

No fa gaire que em va sorprendre a Mallorca la cridòria d'uns infants orats que s'esgargamellaven cantant pel carrer una melopea injuriosa. La tonada, del tot familiar, em va fer recordar tot d'una les velles paraules que també jo, de xicot, havia llançat bel·licosament, des d'una prudent distància, a la cara d'algun Toni prepotent:

Toni Bibiloni,
calces de burell.
Quan veuràs ton pare
toma-li es capelll

La tradició -vaig constatar- perviu. Lloat sigui Déu! Però els "al·lotells" havien operat una curiosa substitució, que donava a la lletra de la pueril imprecació una nova dimensió gairebé surrealista: no deien "burell", sinó "budell"! Aquells galifardeus ignoraven, evidentment, la paraula més tècnica, referida a una llana fosca i grollera, molt emprada per les beates i els frares medievals. Havien reaccionat tal com era d'esperar, defugint l'ascetisme penitent per assumir el materialisme visceral i anatòmic d'un mot fonèticament més acostat que els era familiar, sense preocupar-se ni poc ni molt ni gens pel sentit global del seu pintoresc impropèri.

Posats a fer memòria, ¿qui no recorda els inefables recitals escolàstics de la nostra infància no gens santa, i la contínua profanació que patia la llengua imperial i les seves *Cien mejores poesías*? El tan romàntic: "baje el pirata que llaman" (per "bajel pirata") esproncedià era, certament, un fenomen anàleg "marinero de Tarpeya" (per: "Mira Nero"), perpetrat ja feia segles per milers de "neronets" castellans. Doncs bé: tothom sap que impressors i copistes pateixen involuntàriament la mateixa dèria neroniana perquè milers de *trolls* o dimonis boiets fan relliscar la ploma, o juguen entre les màquines. Són ells qui bescanvien les lletres i transformen irreverentment "Balam, lo propheta"

en "Salom, lo poeta", o, i això ja resulta molt més escandalós i subversiu, s'atreveixen fins i tot a convertir una "penitència publica" en una "penitència pública"!

Quan els impressors o els copistes decideixen d'interpretar un text o de millorar-lo, tot és possible. Per començar allò que generalment sol restar més malparat són els noms propis. Allà on, per exemple, un manuscrit diu: "Trajà, emperador", en un altre hi llegirem; "tragué emperador" o: "traga l'emperador", o: "pagà l'emperador". Hom passa, doncs, molt fàcilment del simple enunciat, a la loteria política, el canibalisme més desenfrenat, o a la solució materialista de sempre. Si un text es conserva en vint còpies, o més, la collita de variants (i de disbarats) és tan abundant com antològica. Naturalment, com més elevat o complicat siga el concepte expressat pel mot, major serà la probabilitat que resulte intel·ligible i que el pobre copista, amb els ulls fora de les òrbites, cansat i mort de rascar el paper, reinvente la paraula.

El lector modern, avesat al confort d'impressions cada vegada més nítides, no té present o desconeix del tot el fet que els amanuenses antics, a fi d'alleugerir la seua pesadíssima tasca havien creat un útil sistema d'abreviacions, una espècie d'estenografia rudimentària que encara subsisteix en els primers incunables on hom tractava d'imitar la presentació dels manuscrits. Això acabava de complicar les coses a l'hora de tornar a llegir el que un altre havia escrit.

¿Com evitar, per exemple, que una frase tan pomposa i encarcarada corn: "La vostra immutable presciencia" (que horn abreviava: "la vra imme pa"), no esdevingués: "la vostra immemorable presència", o "precedencia", o "presidència", i anàs així rodant costa avall, a mesura que cada copista solucionava a la seua manera aquell inefable trencaclosques?

Per això és necessari que el bruixot-filòleg, armat d'una "immensurable paciència" i d'un bon coneixement de la llengua de l'època i de l'estil i del context global de l'obra que edita, comencé la seua tasca seleccionant el millor manuscrit o l'incunable de la primera edició, i determine després en cas de dubte la lectura més acostada a l'original, al temps que fa desaparèixer totes les fantasies i els errors acumulats en el procés de transmissió. És una tasca en certa manera comparable a la de restaurar una pintura al seu esplendor primigeni. L'editor, a més del propi instint, té algunes eines ben provades, com ara l'arma de l'anomenada "lectura més difícil". La còpia o imitació degenera generalment -ja ho hem assenyalat- per les ràpides dreceres dels mots més fàcils. Per això entre "presència" i "presciencia", caldrà, és clar, triar "presciencia". Per la mateixa raó cap filòleg digne d'aquest nom mai no

donaria per vàlida la piadosa palinodia d'aquell autor que pretenia passar als impressors la terrible responsabilitat d'haver donat al president Tarradellas el títol d'"Ignorable", en comptes de la merescuda designació oficial.

Una altra cosa que el lector pressuposa és que una obra escrita s'estructura de manera natural en capítols ben determinats, i que aquests capítols estan formats per frases perfectament delimitades pel sistema de puntuació. Però en els textos medievals, destinats a ser "escollats" o llegits en veu alta, això no sempre és així. Cal que l'editor d'un text antic comencé a col·locar punts i comes, signes d'interrogació i/o d'admiració en els llocs adients. Aquest exercici, aparentment tan humil, en realitat equival a oferir una constant interpretació personal de l'obra editada. És evident que l'entonació, o una pausa col·locada en un o altre lloc, poden trastocar i de fet trastocuen el sentit del missatge. Contenen que els vells oracles aprofitaven de manera molt intel·ligent aquest factor per a crear, amb la complicitat de la rica sintaxi llatina, una volguda i molt rentable ambigüitat. La família angoixada del guerrer a punt d'anar al combat devia restar confortada en escoltar el veredict;

Ibis redibis non morieris; "Partiràs tornaràs NO moriràs".

Nome's els més sàdics i pessimistes devien optar per autocondemnar-se a mort i segurament tothom col·locava la coma allà on pertocava. Si no tornaven era també culpa seua, perquè els déus, com és sabut, sempre l'encerten.

Naturalment no manquen tampoc els editors sibil·lins que eviten el compromís i opten per la proliferació de comes i punts i comes, però tanmateix, prest o tard, l'opció esdevé inevitable. Editar és, doncs, sempre sinònim d'interpretar.

Restava encara la qüestió de si al bruixot-filòleg li pertany també la funció de *cicerone* o guia que orienta, fa més assequibles els racons més obscurs, i anticipa i contesta en un discurs previ, com més documentat millor, les preguntes dels lectors.

Marian Aguiló, primer editor modern del *Tirant*, tenia molt clar que els pocs exemplars de la seua edició anaven destinats a uns pocs lectors selectes que no necessitaven aclariments que els poguessen distraure del plaer sobirà d'una lectura directa. "Me repugna -escriu- veure los monuments de la antiguitat sentint l'eterna xerradissa dels *cicerones*, i un dels sofriments es trobar davant els qui ens venen fotografies..."Entenem el que vol dir, però basta

comparar l'edició del savi-bruixot de l'illa de la calma amb les enllestides posteriorment pel cavaller-mag Martí de Riquer, on l'ideari, el contingut i el context cultural de l'obra hi són magistralment explicats, per a constatar la intensitat del procés purificador d'afinament, i també que hi ha *cicerones* i *cicerones*! A diferència del benemèrit però solitari Aguiló, en preparar la present edició commemorativa, sota els auspicis de la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, hem pogut iniciar els nostres ritus sobre l'espàtils d'autèntics gegants.

2. LA PRESENT EDICIÓ

Com que per desgràcia no ens ha arribat cap manuscrit del *Tirant lo Blanch*, l'edició que presentem, vol ser fidel (dins dels límits d'allò humà, és clar!) al text de la primera edició.

Aquest modest objectiu pressuposa, tanmateix ja d'entrada, el replantejament d'unes qüestions prèvies sobre les especials característiques de la primera edició del TB, i ens obliga a resumir de la manera més documentada possible tot allò que sabem ara per ara de *l'edició princeps*. És la història d'un moment d'esplendor de la ciutat de València que coincideix amb l'establiment de la impremta en el cap i casal del Regne i amb els inicis d'una considerable activitat editorial naturalment lligada a la producció i venda de llibres, Impresors i llibreters col·laboren en la difusió i aprofitament de la invenció més revolucionària del segle, aviat introduïda de manera fixa a València, Barcelona i Lleida, mentre proliferaven arreu del país les premses itinerants.

Gràcies a la memorable tasca investigadora d'alguns erudits valencians, podem seguir bastant d'aprop els moviments dels primers impressors que treballaren a València ja a partir del 1473, data bastant reculada si tenim present que la nova tècnica s'havia implantat a París o a Nuremberg arran del 1470.¹

¹ Vegeu en especial la fonamental obra de JOSÉ Enrique Serrano y Morales, *Reseña histórica ca forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico en España hasta el año 1868 con noticias bibliográficas de los principales impresores* (Valencia, 1898-1899 i reproducció facsímil, Colección "Biblioteca Valenciana" de les llibreries Paris-Valencia, s.d).

Coneixem també fil per randa la peripècia de les relacions contractuals entre els mercaders que es van llançar a la perillosa aventura de comercialitzar les aventures de Tirant, i el mestre impressor que havia de fer-se càrrec d'aquella tasca. La iniciativa, com veurem, fou en bona part valenciana, tot i que va acabar en mans d'estrangers, concretament d'alemanys.

Com que la nostra edició és una oportunitat potser única de facilitar la ràpida consulta de materials força dispersos i no sempre fàcilment assequibles als no iniciats, crec convenient de tornar a publicar ara i ací els textos íntegres o els fragments més rellevants de la documentació més important que conec exhumada fins ara, referida al nostre tema; documentació que m'he pres la molèstia de comprovar directament en els arxius, a fi de controlar la fidelitat de la transcripció. Com veurem, aquests documents són el fonament de teories sovint contradictòries a les quals ens haurem de referir necessàriament.

Mantenim, en general, l'ordre cronològic, llevat dels casos on es considera preferible de conservar el nexa lògic i la coherència interna del protocol d'un mateix notari. Edite els materials puntuant i accentuant d'acord amb les convencions vigents, retallant però les consabudes fórmules notariales de rigor, i oferint una versió literal, entre cometes, dels documents originalment redactats en llatí. Transcriurem en cursiva tot allò que convé recordar si volem seguir puntualment el posterior discurs, que em veig obligat a continuar en l'embafós registre de l'erudició, en el benentès que els lectors més savis i/o menys pacients, tenen les seues defenses i poden prescindir de tot allò que consideren impertinent,

2.1. Documents referents a la primera edició del "Tirant"

I. Text del contracte inicial entre dos empresària valencians i el llibreter alemany Trinxer amb l'alemany Nicolau Spindeler (7 d'agost de 1489)

"Divendres, VII d'agost de l'any de la nativitat del Senyor de 1489..."
Capítols fet[s] concordats e fermats, per e entre mestre *Nicholau Spindoler*, mestre de fer llibres d'estampa de ana part en *Johan Cervelló*, scrivà de manament del Senyor Rey, en *Luís Bertran*, mercader, e en *Pere Tranxer*, libratrer de la ciutat de València, de la part altra, los quals són los següents:

Primerament, és convengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre *Nicholau* farà e és entenguí fer quatre-cents volums de[l] libre apellat "*Tirant lo Blanch*", los quals volums lo dit mestre *Nicholau* promet fer tant prest com porà. E

promet que aquells los començarà de continent e no farà altra obra nenguna sinó los dits volums, *E promet que de cuern en cuern, axí com serà fet, de portar los dits cuerns al dit en Luís Bertran.*

Item, més és convengut e concordat que lo dit en Luís Bertran és tengut donar tant paper com hi haurà mester per fer los dits volums, a rahó de deu liures caxa, *lo preu del qual paper se haja de pagar dels primers diners que procehíran dels dits volums.*

Ítem, més és convengut e concordat que lo dits en Johan de Cervelló, en Luís Bertran e en Pere Tranxer sien tenguts donar al dit mestre Nicho/au setatitacinc ducats d'or e de pes, *ço es XXV ducats cascú; los quals li sien tenguts donar en dos pagues, ço és la mitat de continent e la resta quant serà feta la mitat de la obra, la qual quantitat se baja de pagar de la obra après serà pagat lo paper.*

Item, més és convengut e concordat entre les dites parts» que lo dit mestre Nicholau haja d'ésser pagat de totes les messions [que] farà en dita obra après pagades les dites quantitats, e la resta, pagades totes les dites messions, se haja de partir per eguals parts entre les dites parts fahedores *o en volums o en diners.*

Item, més és convengut e concordat entre les dites parts que lo dit en Luís Bertran sia tengut, rebuts los dits volums, pagar los XXV ducats a cascú dels dits Cervelló e Tranxer e a ell mateix, dels primers diners que seran procehits après d'ésser pagat del paper dels seus XXV ducats en diners, si venuts seran, o en los llibres, a voluntat del dit Luís.

Item, més és convengut e concordat entre les dites parts que lo dit mestre Nicholau sia tengut prestar jurament en poder del notari dejús scrit, de haver-se bé e lealment, *e no fer-ne negun volum sens voluntat de vosaltres, ni vendre'n ni transportar-los a persona nenguna*, axí com de present lo dit mestre Nicholau jura a nostre Senyor Déu e als sants quatre Evangelis, de aquell de la sua man dreita corporalment toquats, de haver-se bé e lealment en dita negociació, tot frau evitant.

Item, més és convengut e concordat que los presents capítols sien executo ris ab sumissió e renunciació de proprii for, etc., per qualsevol jutges, etc,

E axí, yo, mestre Nicholau Spindoler, de una part, e nosaltres dits Johan de Cervelló, en Luís Bertran e en Pere Tranxer, de la part altra, de grat e de certa sciència loant, aprovant, ratificant e confermant totes les dites coses e cascuna de aquelles segons que dites e narrades són e a caseu toquen, prometen de bé e fermament atendre e complir aquelles e contra no venir sots pena de cinquanta ducats d'or donación e pagadors per la part contrafa hent a la part obedient, e per dan e interès de aquella lo present contracte

tostemps restant en sa força e valor... ("Testimonis: Gabriel Cases, mercader i Joan Alexandre, llibreter de València").

"I el susdit Nicolau Spindola, va confessar que havia rebut dels dits Cervelló, Bertran i Pere Tranxer, trenta-set ducats i mig, per aquesta raó, etc. ("Testimonis: Joan Alexandre i Daniel Ballester, llibreters de València.")²

II. *Els empresaris valencians cedeixen els seus drets al mercader alemany Joan Rix de Cura (30 de setembre de 1489)*

"Dimecres, dia trenta de setembre del dit any".

Los dits en Luis Bertran e en Pere Tranxer, en sos noms propis e com a senyors de la part d'en Johan Cervelló segons consta ab hun albarà, posant en loch nostre a vós, honorable micer Johan Risch, mercader alemany present, etc, en lo sobredit contracte ens plau que lo dit Nicholau Spindoler, qui present és, responga a vós de iot lo que a nosaltres era obligat. Lo qual dix que era content e promès de fer tot lo contengut en dits capitols, e fer tot lo que ells son publicats, etc. B lo dit micer Johan Risch promès cumplir tot ço e quant ells tren tenguts e obligats, etc.

("Testimonis: Lluís Moros i Jaume de Vila, mercaders de València")³

Al final del f. 446 v. hi trobem aquesta important diligència redactada en llatí, que hem de relacionar amb el document VIII, copiat més avall:

*"El dia trenta d'abril de l'any 91, per voluntat de Gerau de Gualba, donzell, habitant de Barcelona, hereu de Marti Joan de Gualba, amb testament rebut pel discret Pere Font, notari, el dia 27 de març de l'any 90, publicat el 27 d'abril de dit any, confessa que va rebre de Jaume de Vila, marmessor de Joan Risch, deu volums del 'Tirant' i l'original de dit llibre, fou cancelat el present contracte, etc. Testimonis: Melcior Navarro, mercader i Pere Font, notari de València".*⁴

² Arxiu del Regne de València, Protocols, 2006, ff. 445-447, publicat primer per Josep Sanchis Sivera i Rodrigo Pertegàs, a. *Las Provincias* (18-11-1913) i reproduït per Francisco Martínez y Martínez, *Martín Juan de Galba coautor de "Tirant lo Blanch"* (Valencià, 1916), 57-58, i més tard, amb alguns retocs, per Marcelino Gutiérrez del Caño, *Ensayo biobibliográfico de "Tirant lo Blanch"* (Madrid, 1918), 31-32.

³ ARV, Prot., 2006, f. 447. Martínez, 59; Gutiérrez, 34.

⁴ ARV, Ibid.: "Die XXX aprilis anno Lxxxj, de volúntate Guerraldi de Gualba, domicelli habitatoris Barchinone, heredis Martini Johannis de Gualba, cum testamento recepto per discretum Petrum Font, notarium, die xxvij martii anni Lxxxx, per dictum notarium publicato xxxvij aprilis dicti anni, confitetur recepisse a Jacobo de Vila, manumissores Joannis Rich, decem volumina libri de *Tirat*, et origina/e dicti libri, Fuit cancellatum dictum instrumentum taliter, etc.

III. *Contracte entre eh alemanys Rix de Cura i Spindeler. S'augmenta a 715 el número d'exemplars (28 de setembre de 1489)*

"Dia 28 de setembre de l'any de la nativitat del Senyor de 1489, Jo en Joan Rix de Cura, mercader alemany que visc a València ocupat en la mercaderia, d'una part, i Nicolau Spindeler, alemany resident a València, mestre impressor de llibres, d'altra, *ens hem posat d'acord per a editar l'obra del 'Tirant lo Blanch', en llengua valenciana, sota les condicions, pactes i capítols següents:*"

Et primo, lo dit en Nicholau Spindeler se obliga e promet al dit micer Johan Rix de Cura de obrar e fer *setzens e quinze volum de llibres de "Tirant lo Blanch" en romans en lengua valenciana, los quals promet fer e obrar de continent en una premsa, e de continent que aurà acabada altra premsa, que fa fer de present abduy les premses, promet obrar la dita obra contínuament fins haja acabada la dita obra ab compliment.*

ítem, més avant és stat pactat entre les dites parts que lo dit mestre Nicholau promet fer la dita obra dels dits setzens quinze volums de *"Tirant lo Blanch"*, de la bondat e de la letra de la mostra que té lo dit micer Johan Rix de Cura, en sta forma: que si alguna carta se trobarà guasta, que aquella sia refeta segons stil e pràctica de stampadors,

ítem, més avant és stat pactat que lo dit mestre Nicholau promet e se obliga que no farà ne fer farà de la dita obra de *Tirant lo Blanch* sinó solament los dits setzens quinze volums. E si era cars que per aquell lo contrari era fet, vol ésser encorregut en pena de cent ducats d'or.

ítem, més avant és stat pactat que lo dit mestre Nicholau promet fer la dita obra, ço és, los dits setzens quinze volums, per preu de docentes lliures reals de València, e lo paper necessari per a fer aquells en sta forma, ço és, que ultra trenta-huyt ducats que ja lo dit mestre Nicholau confessa ja haver rebut, acabat cascún quern lo dit micer Johan Rix de Cura haja donar e pagar quatre lliures deu sols, moneda predicta, e a la ffi de la obra sia fet compte en sta manera: que si lo dit mestre Nicholau serà cobrador, de continent li sia feta rahó per lo dit micer Johan; e per lo contrari, si lo dit micer Johan haurà pagat més de les docentes lliures, que lo dit mestre Nicholau de continent haja e sia tengut restituir lo que de més li serà pagat, de continent, totes dilacions apart posades.

Testes Melchior et Petrus Navarro, mercator, Font, notarius Valentie. Cfr. amb Martínez 59 Gutiérrez, 35.

Item, més avant és stat pactat que lo dit micer Johan Rix de Cura sia tengut e obligat donar e pagar al dit mestre Nicholau, per la dita obra, les dites docentes lliures de la dita moneda en la forma damunt dita, e tot lo paper necessari per a la dita obra (...)

("Són testimonis d'això en Pere Trincer, llibreter, i en Joan Alvaro, Pellicer, veïns de València")⁵

Aquest importantíssim testimoni es complementa amb altres dos en llatí, redactats el mateix dia que el precedent i davant el mateix notari.

IV. *Rebut subscrit per l'impressor (28-IX-1489)*

"Els susdits dia i any

Jo, Nicolau Spindoler, mestre impressor de llibres, confesse que he rebut i tinc de vós, l'honorable Joan Rix de Cura, mercader alemany, ací present, trenta-vuit ducats d'or, que m'heu bestret per l'obra del '*Tirant lo Blanch*', que he de fer. També confesse que he rebut setze caixes de paper destinades a l'obra susdita...

Davant els mateixos testimonis..."⁶

V. *Compromís subscrit per ¿l'impressor sobre les condicions econòmiques de ¿l'empresa (28-IX-1489)*

"Els susdits dia i any

Jo, Nicolau Spindoler, mestre impressor de llibres, habitant de la ciutat de València, atenent i considerant que vós, l'honorable Joan Rix de Cura, mercader alemany, delibereu, segons dieu, de portar a aquesta ciutat les lletres [de motle] de l'*Avicena major* i que, segons dieu, em voleu lliurar en dipòsit aquestes lletres, acorde d'obligar-me davant vós i de fer-vos la promesa següent: que de totes les obres que imprimiré amb el vostre consentiment, us n'hauré de pagar un cinc per cent. A més, promet que no faré altres obres

⁵ Arxiu del Patriarca, Notari J. Casanova, 1489, signatura actual 6168. Vegeu Serrano, 528-529; Gutiérrez, 32-33.

⁶ Ibid: Ego, Nicholaus Spíndeler, magister librorum stampe, confíteor recepisce et habisse a vobis, honorabile Johanne Rix de Cura, mercatore alamano presente, triginta octo ducatos auri, quoa michi bestraxistis pro opera quam ego facturum sum de *Tirant lo Blanch*, et etiam confíteor recepisce ad opus dicte operis sexdecim caxias papiri... Testes qui supra...

sense la vostra autorització, i en el cas que imprimís algunes obres sense el vostre consentiment, vull que aquestes obres siguen vostres i que pugueu disposar d'elles lliurament. I si vós, el susdit Joan Rix de Cura, no voleu que amb aquelles lletres faça alguna obra per encàrrec vostre, que aqueixes lletres passen a ser meues... Davant els mateixos testimonis, etc."⁷

VI. *Pagaments fets per Rix de Cura a Spindeler (19 d'abril de 1490)*

"Dia 19 d'abril de l'any de la nativitat del Senyor de 1490, Siga sabut per tothom que jo, Nicolau Spindeler, alemany, mestre impressor de llibres habitant de la ciutat de València, amb ple coneixement de causa i voluntàriament, mitjançant aquest instrument públic vàlid arreu, confesse i reconec en veritat davant vós 1' honorable Joan Rix de Cura, mercader alemany, habitant de la ciutat de València, ací present i rebedor del present document, i als vostres, que, ultra aquells trenta-vuit ducats d'or que em vau entregar, el mes de setembre proppassat em vau donar i lliurar, i jo vaig obtenir i rebre de vós i vaig poder comptar amb tota llibertat, cent quatorze lliures, moneda reial de València, que em vau donar i lliurar com a pagament d'aquelles dos-centes lliures en dita moneda, per les quals sóc obligat a fer l'obra del *Tirant lo B/anc*, segons consta per instrument rebut davant notari, de dia vint-i-vuit de setembre de l'any mil quatre-cents vuitanta-nou, al qual em remet,.. Són testimonis; Ramon, alguazir de la Sancta Croada i Joan Pérez, sastre, veïns de València,"⁸

VII. *Spindeler accepta de pagar un deute de Rix de Cura (19 d'abril de 1490)*

"Jo, Nicolau Spindoler, alemany, mestre impressor, habitant de la ciutat de València, atenent i considerant que vós, honorable Joan Rix de Cura, mercader alemany establert a València vos heu obligat i sou obligat a l'honorable Francesc Beltran, mercader i ciutadà de València, en setanta-tres lliures, divuit sous, moneda reial de València, i heu promès de tornar-les-hi dins d'un temps i termini fixats, i vist que heu acceptat dita obligació en benefici meu i pels meus afers i negocis i no pels vostres, raó per la qual és raonable que quedi constància de la veritat d'aquest fet Per això amb plena consciència i

⁷ Ibid; Serrano, 530; Gutiérrez, 34.

⁸ Arxiu del Patriarca, lloc citat; Serrano, 530; Gutiérrez, 34-35,

de manera voluntària, per aquest instrument confesse i reconec, etc. Davant els mateixos testimonis."⁹

VIII a. *Fragment del testament de Martí Joan de Galba (27 de març de 1490)*

...En tots los altres béns e drets meus, deutes, drets e accions mies a mi pertanyents e pertànyer podents o devents, luyn o prop, per qualsevol títol, causa, manera, o rahó, ara o en sdevenidor, *hereu meu propi, universal e general, a mi fas e instituhesch per dret de institució, ço és saber, al magniffich en Guerau de Galba, donzell, senyor del castell de Monnegre, en lo principat de Cathalunja domiciliat, nebot meu, afer de aquells dits béns e drets meus a totes ses pròpies planes e llibres voluntats.*¹⁰

b. *Fragment de l'inventari dels béns del mateix Martí Joan de Galba, dozell (28 d'abril de 1490)*

...ítem, una caxa migancera dins la qual foren atrobades les cosses se güents: Primo, hun libre ab les cubertes vermelles appellat lo *March*, Ítem, hun altre libre de lla forma major, d'estampa, appellat *Lo crestià*. ítem, hun altre libre appellat *Carles Maynes*. ítem, hun altre libre appellat *Arderi*, Ítem hun altre libre appellat *Libre de predestinació*, ítem, hun altre libre appellat de la *Vida de Jesucrist*. ítem, un saltin en romans, ítem, hun Ubre appellat los *Furs de València* de tots los reys acumulats. ítem, altre libre appellat *Flor de cavalleria*. ítem, altre libre appellat lo *Vita Christi*. ítem, altre libre d'estampa appellat de *Històries*. ítem hun altre libre appellat lo *Marti*, ítem, hun libre appellat *Anderino Mezquino*, lo qual té mestre Torres, ganter. ítem, hun altre libre appellat la *Vida delí sancts Pares*, ítem hum Ubre cubert de pregamí appellat *LO TIRAN*. ítem, n'i ba hun altre tot acabat lo qual tenen per original los stampadors, e per lo qual ne tenen a donar XII bolums com sien stampats, segons consta ab carta rebuda per lo discret en Johan Cavaller, notari, sots sert callendarí...¹¹

⁹ Ibid.; Serrano, 531.

¹⁰ Arxiu del Patriarca, Notari Pere Font, 1490, signatura actual 15.744. El va publicar complet Martínez, 60-87 (70), però la seua transcripció és deficient del tot i caldrà tornar a copiar correctament el testament de Martí Joan de Galba. Vegeu per exemple el famós lexema "ORIGINAL", que transcrit per Martínez "ORICHINAL" ha servit per a documentar una suposada pronúncia neda "apitxada" a finals del segle xvi

¹¹ Martínez, 82. Aquest fragment és importantíssim en especial si els llibres provenien del mateix Martorell. Juntament amb els poemes d'Ausiàs hi trobem sis llibres de cavalleries, un d'ells sembla que repetit, un text Segal i textos religiosos, un bon grapat dels quals semblen d'Eiximenis.

IX. Fragment de L'inventari dels béns de Rix de Cura (Dies 1, 5 i 21 d'octubre de 1490)

"Com que, a fi d'evitar la màcula de l'engany i erradicar qualsevol sospita de frau, els hereus, tutors i marmessors i administradors de tots els béns tenen obligació de fer un capbreu, inventari i memorial de tots els béns que reben sota la seva administració i control, per això, jo, Jaume de Vila, mercader llombard que visc a València ocupat en els negocis, [actué] com a marmessor i administrador de tots els béns i drets de l'honorable Joan Rix de Cura, que fou mercader alemany. Consta la dita marmessoria i administració en el darrer testament, rebut pel notari infrascrit dia vint del mes de setembre proppassat de l'any de mil quatre-cents noranta, i publicat en possessió del dit notari dia vint-i-cinc dels esmentats mes i any... per a conservació dels dits drets i no obstant aquells, faig inventari, memorial i capbreu de tots els béns que es troben en la botiga del dit difunct de la manera següent."

Et primo en la botiga que lo dit defunct tenia foren atrobats los llibres e volums següents:

(*Segueix una interessantíssima llista de llibres que prova la importància de l'establiment de Rix i del mercat valencià, així com l'alt nivell de les importacions de llibres d'arreu d'Europa. L'entrada rellevant al nostre argument és:*)

Ítem, xxii volums cuerns de la obra de Tirant lo Blanch, la qual no és acabada...

(*"Van ser testimonis presents, l'honorable Felip Sart, mercader llombard i Gracia Pellegrí, mercader, habitants de València."*)¹²

X. Colofó de l'editio princeps (València, 1490). *Universitat de València, Incunable 39*

ACi feneix lo libre del // valeros e strenu caua//ller Tirant lo blach // Príncep: e Cèsar del // Imperi grech de Co*n*//testinoble. Lo qual fon traduit de//Angles en lengua portuguesa. E a //pres en vulgar lengua vale*n*ciana p*er*//(b) lo magniflch: e virtuos caualler//mosse*n* johanot martorell. Lo qual// per mort sua non pogue acabar de //traduir sino les tres parís. La quar// ta part que es la fi del libre es stada//traduida aparegaries dela noble sen//yorado*nj*a

¹² Serrano, 489-497 (496). En aquest llarg i ric inventari s'hi troba molt possiblement més d'una font del Tirant.

*Ysabel de loriç:p*er*lo mag//nifich caualler mossen Marti joha*n*//d*e* galba: e si defalt hi sera trobat vol// sia atribuit ala sua ignorancia. Al//qual nostre senyor Jesucrist per la//sua jnmensa bondat vulla donar en//premi de sos treball la glòria d*e* pa//radis. E protesta que si en lo dit li//bre aura posades algunes mes q*ue* no sien catholiques que no les vol//huerr dites, ans les remet a corree//cio dela sancta catholica sglesia.*

*Fon acabada d*e* empremtar la pre//set obra en la Ciutat de valencia//a.XX. del mes de Nobembre dela*n*y//dela natiuitat de nostre senyor deu//Jesucrist mil/.CCCCCLXXX.¹³*

3. AVALUACIÓ DE LA DOCUMENTACIÓ PRESENTADA

Sembla que, en primer lloc, podem acceptar com a vàlida la informació continguda en el colofó de l'edició prínceps (X), segons la qual hom va acabar la impressió del llibre dia 20 de novembre del 1490. Això vol dir que cap els empresaris involucrats en el procés de l'edició no va poder veure acabat el seu projecte, Rix de Cura va morir el 24 de setembre i a l'hora de fer L'inventari a la seua botiga només havia rebut "XXII cuerns" o volums en quaderns (IX).

Si considerem els termes del contracte, és evident que Rix recollia cada "quern" tot d'una que s'acabava d'imprimir, i Spindeler, sempre mancat de diners devia tenir pressa i entregar-los a mesura que sortien de la premsa, a fi de cobrar de seguida la quantitat estipulada de quatre lliures i deu sous (UI). L'obra, òbviament, era inacabada en octubre de 1490 (IX). Martí Joan de Galba, el paper exacte del qual en tot l'afer no és gens fàcil de determinar amb absoluta precisió, degué morir el dia 26 d'abril, ja que el seu testament del 27 de març fou publicat el 27 d'abril, probablement el dia després del seu passament. La seua relació directa amb l'edició, a més del que anota el colofó del llibre ve confirmada per la circumstància que entre les seues possessions s'hi troben, com hem vist (VIII b), un volum del *Tirant* amb cobertes de pergamí juntament amb un altre volum que (a diferència del primer?) es considera complet ("tot acabat"), i que els impressors fan servir com a model o original que han de copiar, i pel qual s'han obligat a entregar una dotzena d'exemplars.

Justament la diligència afegida al document n corrobora que Guerau de Galba, el nebot i hereu de Martí Joan, en realitat va rebre de fet deu volums de la obra impresa, juntament amb el famós "original" que devia tenir Spindeler. Com que queda prou clar que Guerau residia "a Barcelona" i era "senyor del castell de Monnegre, en lo principat de Cathalunya" (VIII a), no és, exagerat de suposar que aquest volum considerat complet va anar a parar a la família de Guerau de Galba, juntament amb el volum "cubert de pergami", suposadament incomplet, i tota la interessant biblioteca de Martí Joan.

A partir de les dades apuntades, Martínez fa anys que va formular la teoria següent:

Se habla primero de un libro encuadernado en pergamino llamado el *Tirant*, y a continuación de otro *todo acabado*, el que tienes por original los *impresores*; bien, claramente demuestra la frase del segundo *tot acabat*, que el primero no lo estaba, y no hay que dudar que éste era el escrito por Martorell, al que le faltaba la cuarta parte, que la muerte no le dio tiempo a escribir, y la segunda, *toda terminada*, consistía en la copia de las tres partes escritas por mossèn Johanot, y la ultima parte del libro de su cosecha propia,¹⁴

És una deducció intel·ligent però que pressuposa; 1) que els impressors s'havien quedat sense llibre per a copiar, o que l'havien hagut d'entregar a efectes d'inventari, paralitzant així temporalment la impressió; 2) l'absoluta veracitat de les dades que ens ofereix el colofó, en les quals en bona part es fonamenta Martínez. Però aquest colofó no solament contradiu les afirmacions contingudes en el pròleg, sinó que tracta de mantenir la inversemblant ficció literària de la "traducció" de l'anglès al portuguès i d'aquesta llengua a la llengua valenciana, ja que s'afirma que: "La quarta part, que és lo fi del Ubre, es stada traduïda" per Martí Joan de Galba. Martínez, doncs, accepta plenament la veracitat d'allò que algú, és possible que el mateix Spindeler en tancar la impressió del llibre, va atribuir a Galba, ja difunt. En aquests pocs mots, afegits, pòstumament, i que potser hauríem d'acceptar amb molta cautela, pren fonament mentre no tinguem treballs minuciosament documentats que superen l'estadi de les afirmacions més o menys subjectives, la fama literària de Martí Joan de Galba.¹⁵

¹⁴ Lloc citat, 32.

¹⁵ Llegiu ara l'Excursus VI, del recent llibre de Martí de Riquer, *Aproximada al Tirant lo Blanc*, Quaderns Crema, Assaig (Barcelona, 1990), 285-297, que va molt més enllà i porta a les

Ens agrade o no, tant si acceptem l'existència d'un original manuscrit degut a la ploma de Martorell i després completat per les més o menys arbitràries manipulacions de Galba, com si limitem el paper d'aquest al de mer editor o transmissor d'un text que li havia arribat no sabem com juntament amb els restants papers de Martorell, ara per ara, a no ser que algú tinga la sort de descobrir un manuscrit del text de Joanot Martorell, mancats com estem d'una transcripció fidel de la primera edició, i enmig d'opinions tan contrastades dels experts, sembla que començar a sotmetre el text conseruat del *TB* a retalls i retocs destinats a reconstruir "in vitro" el text original, alliberat de suposades escòries, d'aquell "Ur-Tirant" que Joanot Martorell va redactar cap al 1460, equivaldria a començar a bastir la casa per la teulada.¹⁶

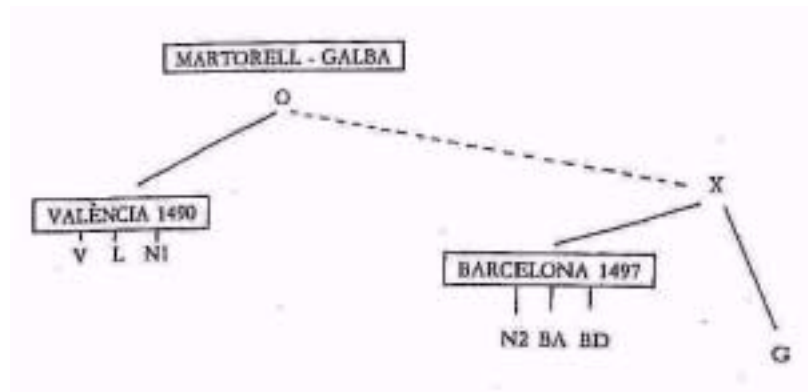
Per això la tasca que ens hem proposat és necessàriament molt més modesta i consisteix a tractar d'oferir una transcripció el més fiable possible de l'edició *prínceps* apareguda a València el novembre de 1490. D'aquesta primera edició en parlarem encara més minuciosament. Pel que fa a la segona edició de 1497 impresa a Barcelona, la ciutat on, com ja hem indicat més amunt, pogueren anar a parar els dos "originals" manuscrits de Martorell i de Galba, el fet que aquesta edició presente correccions que sovint superen errors maquinals de la primera, ha estimulat recentment la hipòtesi, segons la qual "el manuscrit original no va restar inactiu",¹⁷ sinó que va servir de

scucs darreres conclusions aquesta argumentació: "Pensem, doncs, que no existeix cap argument positiu í ferm que impedeixi admetre que Joanot Martorell és l'autor únic i exclusiu de tot et *Tirant lo Blanc*..." Riquer ha aplicat en bona lògica aquesta conclusió a les seues darreres edicions, la publicada per Ariel (Barcelona, 1990), amb bibliografia posada al dia, í la de la versió castellana de Gumiel, editada per Planeta (Barcelona, 1990).

¹⁶ És si més no el que va suggerir fa temps Joan Coromines, *Lleures i eonverses d'un filòleg* (Barcelona, 1983), 374: "En definitiva no podem estar agraïts a Galba per la versió esguerrada que ens va lliurar de l'únic *Tirant* veritable, el de Martorell. I no seria sinó legítima reeditar-ne un text despullat d'aquestes vegetacions supèrflues i deformants..." D'ací que aprovi la poda efectuada per l'editor J. M. Capdevila, ENC, 5 vols (Barcelona, 1924-1929), al qual encara diu que "Se li pot retreure que es mostrés massa indulgent amb certs trossos de l'epíleg i de la 4.ª part..." Em consta que van per aquest camí alguns treballs recents de Curt Wittlin encara en curs de publicació.

¹⁷ Vegeu, Maria Luisa Indiní i Vincenzo Minervini, "Il Viaggio di Tirante. Fortuna e Infortuni di un Romanzo Cavalleresco", *Romànica Vulgarífa. Quaderni, Studi Catalani e Provenzali*, 88, XII (1990), 5-65, en especial la pàg. 33, on llegim: "Rimasto, dunque, in circolazione accanto alla stampa valenciana, il manoscritto *orichinal* non restó inerte...; la sua vitalità, piuttosto, deve essersi trasferita in almeno una copia (manoscritta o a stampa, indifferentemente) che ne ha riprodotto la lezione con uno zelo sufficiente a offrire, attraverso i suoi due discendenti, soluzione testuali... spesso preferibili a quelle dell'editio *prínceps*"

base a una altra còpia que van utilitzar els editors de l'edició barcelonina i els editors de la primera edició castellana, d'acord amb el *stemma* que reprodueix ACÍ:

Val la pena de fer unes poques remarques sobre aquesta interessant teoria que certament dona moltes coses per pressuposades i potser no té gaire en compte una realitat massa evident: són moltíssimes les segones edicions expurgades i millorades d'errors obvis d'impremta preparades per editors, que, tot i no tenir cap manuscrit original de l'autor sovint sí que tenien prou sentit crític i suficient coneixement de la pròpia llengua per a detectar errades evidents. També hi havia altres editors, és clar, que actuaven pel seu compte de manera arbitrària, a partir de criteris molt subjectius i discutibles, ¿Hem d'estendre a totes aquestes edicions "millorades" la hipòtesi de la influència d'un original manuscrit conservat, o la de la influència de possibles impressions no documentades? Al meu entendre ens movem en el terreny de la pura especulació i, tot i que sí sembla positiu de tenir en compte tot allò que permet millorar el text de la primera edició, no crec que això s'haja de fer de manera automàtica sinó amb peus de plom, indicant sempre qualsevol canvi o introducció.¹⁸

¹⁸ Tinc, per exemple, anotades totes les variants de la segona edició de la *Vita Christi* de Sor Isabel de Villena (València, 1513), i, llevat de les correccions d'errors evidents d'impressió, puc afirmar que es tracta de canvis generalment força arbitraris, *només* representatius del gust personal d'un editor que no té res a veure amb l'autora. El mateix es pot dir de moltes altres versions que no és necessari esmentar en detall. D'ací precisament l'interès d'estudis com el de Beatrice Schmiel, *Les "traduccions valencianes" del Blanquerna (València 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523)*. *Estudi lingüístic* (Barcelona, 1988).

Tenim coneixement de tres exemplars de l'edició valentina de 1490; el conservat a la Biblioteca Universitària de València, base de la present edició; el del "British Museum" de Londres, i el custodiat a la "Hispanic Society of America", a Nova York.

Com podem observar al *stemma* copiat més amunt aquests tres exemplars hi figuren amb les lletres V, L, i N1, com a derivats de manera independent d'un original O, del qual emanaria hipotèticament X, la còpia preparada a Barcelona que va servir de base a la segona edició de Diego Gumiel de 1497, i d'on també prendrien fonament, respectivament, la citada segona edició de Barcelona, 1497 (conservada també a la "HS" de Nova York=N2 i de la qual hi ha dos fragments en el fons Aguiló=BA, i Dalmases=BD, de la Biblioteca de Catalunya), i la traducció castellana editada pel mateix Diego Gumiel (Valladolid, 28 de maig de 1511)=G.

Ara bé, després dels estudis de Bonsoms, Givanel, Gutiérrez del Caño i de Serís, no sembla que tinga massa sentit tractar de presentar els fragments conservats de la segona edició com a materials diferents o independents del text complet, o N2, i així acaben acceptant-ho, amb certa desgana, els autors del *stemma*.¹⁹ Tanmateix fan servir tres ratlles independents que poden fer pensar que es tracta d'impressions diferents una de l'altra.

La cosa, però, és una mica més complicada quan es tracta de la primera edició coneguda. En realitat, els autors del *stemma*, amb un zel característic dels neòfits de la secta erudita, acusen Martí de Riquer, entre altres coses, d'ignorar o de no tenir massa en compte els treballs on s'apuntava o discutia el tema de si els tres exemplars conservats (V, N1, L) són producte de, com a mínim, un doble tiratge. Si no vaig errat, Riquer, que segurament coneixia prou bé els treballs precedents, mai no va afirmar que la seua fos una edició crítica, sinó una edició modernitzada preparada a partir del facsímil de N1; raó per la qual degué optar per ignorar les mínimes variants, en general tipogràfiques, indicades en els esmentats treballs. Sembla improcedent, que

¹⁹ "H Viaggio...", pàg. 11., n. 17: "Confermando, a collazione avvenuta, la coincidenza dei tre «esemplari del 1497 (esclusi rarissimi casi de divergenza 'fisiologica' fra BD da un lato e N2 con BA dall'altro: appena nove, vi di implicazioni sul nostro discorso, su circa cinquecento varlanti registrate), avvertiamo che nelle nostre tabelle vi faremo riferimento con la sola sigla N2," Vegeu J. Givanel i Mas, "Les edicions gòtiques del Tirant lo Blanch" en In Biblioteca do Catalunya", *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, III (1916), 59-72 i Estudio crítico, de la novela caballeresca 'Tirant lo Blanch'(Barcelona,1912); H. Serís, "La reaparición del 'Tirant lo Blanch' de Barcelona de 1497 Primera descripción bibliográfica completa", Homenaje ofrecido a Menéndez y Pidal,III (Madrid, 1925), 57-76.

hom ti retraga ara, amb tant d'entusiasme, allò que no va fer, en comptes d'agrar-li tot allò que ha fet i que, dit siga de pas, ens ha permès fins ara de llegir i de fruit del llibre. Això no vol dir, naturalment, que no siga precís, útil i necessari plantejar-se de la manera més científica possible si els tres exemplars són producte d'un o de dos o més tiratges, i estudiar de manera especial aquelles variants textuales que alteren substancialment i intencionadament el contingut del text, única cosa que en definitiva pot interessar-nos com a editors.

Els autors *del stemma* sembla que ho tenen molt clar. Després de presentar-nos unes interessants llistes comparatives,²⁰ conclouen:

Dels exemples precedents es dedueix un primer element de veritat; no és possible -dada l'existència de variants (i, ho repetim, són mes aviat lleus)-parlar de manera abstracta d'una edició *princeps* de València de 1490, sinó de tres exemplars d'aquella, la diversitat dels quals, potser casual, per distracció o error banal del tipògraf-compositor, no permet d'assimilar-les en un conjunt uniforme,²¹

Per això suggereixen que és precís remarcar més aquesta diversitat entre els tres exemplars i també necessari aprofitar sempre que és possible les lectures millors quan un d'ells ha introduït ja la correcció de l'error que detectem en l'altre, abans de recórrer a les solucions que pot oferir N2.²² La suggerència em sembla assenyada, i m'hauria agradat d'haver-la pogut tenir més en compte pel que fa a L i a N2. En realitat, hom ja havia fet remarcar fa temps que N2 "corrige muchos yerros que aparecen en la primera",²³ i hem de lamentar que no haja resultat materialment possible consultar N2, a causa que la "Hispania Society" manté el rigorós principi de no permetre durant un període determinat l'accés al material manllevat per un altre estudiós, i sembla -alegrem-nos de la bona nova si suposa la preparació d'una edició que supere el nostre esforç!- que hi ha qui treballa amb aquesta, edició

²⁰ Ens interessan ací en especial la nr. 1 i nr. 6, que procuraré resumir i discutir seguidament.

²¹ "Dagli esempli che precedono si ricava un primo elemento di verità: non è possibile -data l'esistenza di varianti (e, lo ripetiamo, siano pur lievi)- parlare astrattamente di una edizione *princeps* di València 1490 ma di tre esemplari di essa, le cui diversità sorte magari inconsapevolmente, per distrazione o banale svista del tipografo-compositore, non consentono di assmiliarli in un complesso uniforme" (pàg. 15),

²² Ibid., 18.

²³ " Givanel, *La novela...*, 57.

respecte a L, n'hem prescindit, no alegrament, sinó després d'haver guanyat la més o menys fonamentada impressió que no oferia lectures importants que no es troben en V o en N1. Aquesta impressió sembla ara en bona part confirmada per l'article que comentem.

Si centrem, doncs, l'atenció en V i N1, trobarem en els primers plecs algunes diferències ben visibles a nivell tipogràfic. Resulta a primera vista evident que hom va reimprimir uns fulls, degut a inevitables accidents. Llevat d'aquesta diferència, hom en detecta, és cert, d'altres, molt petites, motivades, pel que sembla, per omissions o correccions dels errors detectats. Però» això no obstant, el fet és que hom donaria, al meu entendre, una falsa idea de la realitat posant més l'èmfasi en la diversitat que no en la unitat, quan al llarg de la major part de les pàgines els folis impresos són totalment iguals, fins i tot en els errors tipogràfics, i els canvis són escassament dignes de consideració, ja que sovint semblen afegits a ploma, no sabem si pels editors o per alguna mà posterior. Això no és solament la impressió guanyada al llarg d'aquesta edició, sinó també l'opinió general de quants han estudiat amb cert deteniment aquesta qüestió.

Isidre Bonsoms, que era un erudit seriós i competent, després de confrontar V amb N1 es va permetre l'opinió següent:

Cotejadas con minucioso cuidado buen número de hojas del principio de la obra, de capítulos intermedios y del final; comprobados escrupulosamente los extremos de cada columna y examinada la composición tipográfica de sus líneas, queda evidenciada la igualdad fiel y completa, así de las abreviaturas como en el espaciado de las palabras, lo mismo en los errores y sistema de ortografía que en los defectos de tipos y composición entre los tres ejemplares. Mientras que en ciertas páginas están debidamente impresas en el sitio que les corresponde, en idéntico sitio de otro de los ejemplares ha quedado en blanco el espacio destinado a recibirlas.²⁴

Després d'haver efectuat de manera encara potser més completa i sistemàtica el mateix confrontament al llarg de tota l'obra, crec que estic en condicions de subscriure per complet aquesta afirmació de Bonsoms, també

²⁴ I. Bonsoms y Sicart, La edición príncipe del 'Tirant lo Blanch', Cotejo de los tres ejemplares Impresos en València, en 1490, únicos conocidos hoy día (Barcelona, 1907. Discurso de recepción en la RALB). Citació copiada per Martínez, pàg. 25, que la tracta de refutar sense haver vist, com confessa valentment en nota, l'exemplar de la Hispànic Society!

confirmada pel qui fou director de la Biblioteca Universitària de València, Gutiérrez del Caño:

...la reproducción facsímile [de N1], nos ha permitido hacer un completo y minucioso cotejo entre los tres [ejemplares] conocidos de la novela de Martorell, dando por resultado que, si bien existen entre ellos las notables variantes tipográficas más arriba mencionadas, la igualdad en la composición y tirada de los tres (excepción hecha de las dos referidas hojas y algún detalle insignificante) nos persuade de que no se trata de ediciones distintas sino de *una sola*, puesto que el caso de estar alguna hoja variada en ejemplares de la misma edición» siendo poco frecuente» tampoco es, el que nos ocupa, único en los anales de la bibliografía.²⁵

En efecte, moltes variants són degudes a la simple addició de la lletra o l'espai que ha quedat en blanc, o del signe d'abreviació omés. Si no vaig errat, als la majoria de les allistades a la taula mim. 1, pels erudits col·legues italians» són d'aquesta classe;

conseNtí/consetí; qUe/q; peNsava/pesava; iNvisible/ivisible; aguésseM/a-gessc; preseNt/preset; tiNdran/tidran; hòmeNa/homes; vendrieN/vendrie; coM/co; deyeN/deye; fugire/fugireN; béINs/bes; graN/gra, etc.

Francament no crec que causen a cap editor problemes massa dràstic
Alguns casos que es presten a confusions semàntiques:

testar/restar, departir/de partir, dieu/diu; que fes/ que fos; iNfinida/finida;

semblen també superables si ens atenem al context de la frase. Un cop operada aquesta natural exclusió resulta que les variants realment significatives són més aviat ben poques:

davll/davant; alteració/altercació; tracto/tràcio

Tot plegat, potser hom parteix massa sovint del principi que les impressions medievals eren semblants a les actuals tirades de llibres o diaris, quan el procediment artesanal, la manera de fixar les lletres, les diverses vegades que hom feia passar el full per la premsa, i altres nombrosos accidents i

²⁵ Loc. cit., 21-22

circumstàncies que ara ens passen per alt, eren causa de numerosos petits canvis. ¿Fins a quin punt els fins ara detectats en V i N1 difereixen dels considerats normals a altres edicions incunables? Tinc la sensació que des de la minuciositat d'una recerca destinada específicament a detectar diferències, per petites que fossen, hom ha acabat aplicant al *Tirant* criteris potser més estrictes que no a altres llibres, perdent potser intencionadament de vista aquesta essencial unitat dels tres exemplars conservats.

Si tornem a donar una ràpida llambregada als documents aportats més amunt (2,1), hi trobarem, potser, la raó de les diverses solucions oferides fins ara per explicar la diferència que més crida l'atenció, la mancança en N1 de l'esplèndida orla que en V i L enmarca el començament de la dedicatòria, i de la bella M cabdal.

Descobrim que el contracte inicial era per a quatre-cents volums (I), i que només més tard (III), per iniciativa de Rix de Cura es va augmentar de manera considerable la tirada a set-cents quinze. Això implica, segons especifica el contracte (punt 1), posar en funcionament dues premses. Spindeler treballava amb lletres importades de fora per Rix de Cura i que l'impressor només rebé en dipòsit (V), però Rix féu testament i morí abans d'acabar-se l'edició (IX). D'aquests fets, sembla que evidents, hom n'ha extret conclusions força diferents. Bonsoms va suposar que la manca d'orla fou causada per les presses de Spindeler, el qual, desitjós de complaure Rix, que es trobava a les portes de la mort, va procedir a presentar-li plecs impresos abans de rebre el gravat. Segons aquesta teoria, els plecs sense orla de N1 representarien aquesta primera impressió accidental, aviat corregida i millorada.

Martínez ataca aquesta opinió amb l'argument que, en morir Rix, l'obra encara no estava acabada (DC). Aquest argument, la veritat) no entenc com ni perquè anul·la la teoria de Bonsoms. Però l'alternativa proposada acte seguit per Martínez és molt més lògica i té més fonament documental. Segons aquest erudit valencià, N1 és posterior a V, L ("la que a nuestro entender fue posterior al de Valencia y Londres") perquè hom havia començat la impressió dels 400 exemplars contractats inicialment, i, quan es va augmentar la tirada en 315 volums més, va resultar necessari tornar a reimprimir els 315 plecs inicials que mancaven, i tenir cura que els fulls nous coincidissen amb el text dels ja impresos. ¿Per què, però, no es va fer servir la preciosa orla i lletra cabdal en aquesta segona impressió? Doncs per la simple raó que l'impressor ja no la tenia "porque, con seguridad, eran propiedad de los tres valencianos que hemos visto contratar la publicación del *Tirant*".²⁶

²⁶ Martínez, 37-38.

Val a dir que la "seguretat" de Martínez no passa de ser una intel·ligent especulació, però si prescindim del fet que Trinxer, com hem dit, era alemany, la teoria bastida a partir dels documents I i II té força interès i fou plenament acceptada per Gutiérrez del Caño, el qual estableix la distinció entre la primera edició (V, L) i el que ell anomena primera-segona, representada per N1:

El tener en los primeros cuadernos la letra de los encabezamientos de mayor tamaño y distinta forma, en el segundo y tercero desiguales, aunque parecidos tipos de mayúsculas, y en los tres que van al frente notarse espacios sin bajar, los cuales no se hallan en otros pliegos semejantes, indican, según nuestra humilde opinión, pertenecían a la tirada hecha para completar los 315 ejemplares faltos de principio, cuya tirada debió efectuarse después de terminada la obra.

A més, Gutiérrez indica que les altres escasses variants són degudes a la reimpressió de les pàgines defectuoses que resultaven inacceptables:

Las variantes... indudablemente hijas de la reimpresión de páginas estropeadas, y el encontrarse mayor o menor separación entre sus líneas, no obsta para que se hallen en casi todas las páginas la misma desnivelación e idénticas erratas en los mismos pliegos, así como el señalar iguales pequeños defectos de impresión..., son todas ellas diferencias que obedecen a la tirada aparte de las capitales y a faltas de impresión, sin indicar, ni mucho menos, pertenezcan a ediciones distintas, aun cuando probando esto ultimo las diferencias que hallamos en los tres primeros cuadernos... los restantes cuadernos se hicieron en tirada común para ambas ediciones...²⁷

Això s'adiu bé amb el segon requisit del contracte (III,2) on s'especifica "que si alguna carta se trobarà guasta (és a dir gastada o inútil), que aquella sia refeta segons still e pràctica de stampadors".

Givanel tractà també de demostrar que hi hagué dues tirades però que "solament corresponen al segon plec del llibre", i tot i pensar que "la conjectura de Bonsoms no és gens degabellada", troba difícil de rebatre la conjectura de Martínez. Tanmateix acaba trobant una objecció a la hipòtesi de Martínez, i és el fet que hom detecta també variants, com Ja manca de la inicial en el c. 140 de N1, en parts ja avançades del llibre.²⁸ A aquestobjecció ja contesta

²⁷ Loc. cit., pàgs. 19-20.

²⁸ "Les edicions gòtiques", 5, 8 i 9, respectivament.

prou bé el que indicà Gutiérrez sobre els fulls deteriorats, Afirmar Givanel que Spindeler degué esperar un acord definitiu amb els empresaris abans de començar la impressió dels 715 exemplars, però amb això defuig la qüestió dels primers plecs i de la famosa orla.

Sobre aquest important tema de l'orla convé tornar a retraure l'experta opinió de Gutiérrez del Caño:

Es indudable que dicha orla se estampó después de tirados los moldes, cosa que demuestra a simple vista el examen de las que ostentan los dos ejemplares que a nosotros han llegado. Lo propio ocurre con la elegante M, y en cuanto a las demás capitales, lo indica su descentración, así como hallarse varias veces la S al revés y otra de costado.²⁹

Segons ell, aquesta orla "ya debió estar grabada cuando se tiraron los 400 ejemplares del segundo cuaderno" (pàg. 22) i la impressió es va fer en tres tirades: primer el text, després la lletra A i en tercer lloc la cabdal M i l'orla (pàg. 23). Si en els 315 exemplars manca l'orla i la M, fou, bé perquè eren propietat dels primers empresaris que les van reclamar, o bé perquè Spindeler, necessitat de diners, les va empenyorar o vendré. Gutiérrez remarca que aquesta orla va passar a les mans de l'altre impressor alemany Rosembach, el qual la va utilitzar al segon full de les *Constituciones de Catalunya*.³⁰

Siga com siga, tant si té raó Bonsoms, com si la tenen els altres, sembla que hi ha un acord evident sobre la unitat essencial de la primera edició, unitat més aviat confirmada per les petites diferències. I, en tot cas, l'opinió fins ara prevalent entre els estudiosos, dóna preferència a l'exemplar de València. Si a això hi afegim que l'edició Riquer es basa, com hem dit, en N1, sembla prou justificada l'opció d'editar ara V. A les notes del text denominem, de manera sistemàtica, A al text de l'incunable de València, i B al de Nova York.

La nostra edició, més que no una edició crítica, en el sentit estricte que donen a la paraula els col·legues italians citats ratlles amunt, voldria ser una edició "criticable", és a dir, de treball, que ara per ara, i mentre no en tinguem una de millor, servís als filòlegs i estudiosos de la literatura d'instrument per a començar una tasca indefugible i que encara, per a vergonya de tots, resta en bona part per fer la de millorar la comprensió i lectura de molts de llocs

²⁹ Pàgs, 14-15.

³⁰ Ibid, pàgs. 14, 22 i 23 respectivament. Es tracta de les Constitucions fetes per lo Illustrissimo e sere/nissimo senyor Rey don Ferrando Rey de Castilla de Aragón et. En la segona cort de Catha/lunya Celebrada en Barcelona En lany Mil/CCCCLXXXIII,

difícils mai no explicats, del text, i d'estudiar-ne la llengua de manera sistemàtica, amb el suport de les *Concordances completes* preparades a la Universitat de Barcelona;³¹ la d'escatir amb més precisió i de manera sistemàtica les fonts, ja que la llengua és òbviament en bona part la de les fonts utilitzades; la de analitzar més puntualment els recursos retòrics i l'estructura literària; ía de servir de referència a possibles traduccions, etc.

Ens acontentaríem, doncs, després del considerable esforç esmerçat, no exempte de peripècie,³² i mentre esperen amb candeletes l'edició crítica de qui ha pogut tenir accés a N2 i a tots els subsidis addicionals, de poder contribuir a una represa dels estudis sobre el *Tirant*, especialment entre els joves valencians.

La transcripció l'hem feta d'acord amb les normes d'ENC i d'altres col·leccions de textos medievals, però tractant-se de l'obra mestra escrita per un valencià a la ciutat de València, hem accentuat el text a la valenciana i conservat amb fidelitat la grafia "io" o "jo" en les poques ocasions on el pronom personal de primera personal no apareix escrit "yo". Corregim sense indicar-ho tots els casos obvis d'omissió del signe d'abreviació, però indiquem sempre qualsevol altra correcció o canvi. Hem tingut sempre davant el facsímil de N1, anotant les variants textuais més rellevants, i fent-lo servir també a l'hora d'omplir les llacunes de V.³³ L'existència de facsímils tant de

³¹Que he pogut manejar gràcies a la gentilesa del Dr. Joaquim Rafel. Hom pot consultar l'excel·lent tesi doctoral de Maria A. Brossa i Alavedra, *Lemalització semiautomatitzada i regularització gràfica de Tirant lo Blanch'* (Universitat de Barcelona, 1988).

³²La més penosa fou la d'haver de transferir, un cop editat i donat ja per definitiu, el text arxivat en un disc que va resultar no ser compatible amb l'ordinador de la impremta, Vam haver de recórrer a un programa especial, amb resultats ben inesperats: desaparició màgica de totes les "y", canvis de "A" en x, eliminació dels punt i apart, etc, etc. Això, a més de tetrassar tot el programa, ens va obligar a revisar tot el text de bell nou. Volem agrair al director de la impremta-libreria "La Nau", que ens van ajudar a superar aquesta crisi provocada per la rebel·lió de les maquinetes, i la important col·laboració d'Úrsula Steube que ha extirpat sense misericòrdia els innumerables monstres de set caps que pul·lulaven arreu del text de resultes del nou programa informàtic. També agraïm al Sr. Marc Jesús Borràs la seua ajuda en la transcripció del text, que ens hauria agradat de poder revisar unes quantes vegades més.

³³Prou ben resumides també per Abelardo Palanca Pons, María del Pilar Gómez, *Catálogo de los Incunables de la biblioteca Universitaria de València* (Valencia, 1981), pàg. 105, on es fa referència a les bibliografies precedents. També José Ribelles Comín, *bibliografía de la Lengua Valenciana*, I (Madrid, 1915), 392435 i Marià Aguiló i Fuster, *Catálogo de Obras en Lengua Catalana impresas desde 1474 hasta 1860* (Madrid, 1923 i Barcelona-Sueca, 1977), nr. 2.754-6, pàgs. 649-658. Li manquen en total 29 fulls, 5 de la taula i 22 quaderns complets signats r, s, Y, complets, i Z1, Z6. Vegeu l'excel·lent facsímil editat a València, Del Cenia al Segura, 1978, on es supleixen les

V com de N1, crec que ens eximeix de transcriure i/o d'explicar puntualment ací en la introducció una per una les variants tipogràfiques a les quals hem al·ludit més amunt. Les indiquem, passim, a les notes que acompanyen el text. Aquestes notes són totes únicament de caràcter textual, descriptives, com hem dit, de les correccions i escasses variants. Hem relegat a un darrer volum dotat també d'una introducció general, l'anotació sistemàtica dels aspectes literaris, lingüístics, de les fonts detectades, etc., així com el vocabulari i l'índex i apèndixs. Així el lector curiós podrà enfrontar-se amb la sana nuesa del text, lliure de la constant i malèfica cantinela dels "cicerones" tan avorrits d'Aguiló, però serà també conscient que tindrà també a l'abast, si la vol o la necessita, la mà oberta d'uns amics que no han escatimat esforços a Fi d'ajudar-lo, dins del possible, en aquesta apassionant aventura intel·lectual que és descobrir el mon meravellós del *Tirant*.

ALBERT HAUF i VALLS
Universitat de València

mancances ab fulls de N1, el qual també és assequible gràcies a una segona edició anastàtica, Nova York, Kraus Reprints. 1967. El text de V va servir també de base a l'edició, feta amb criteri paleogràfic, de Maria dels Desamparats Cabanes Pecourt, 3 vls. (València, Del Cenia al Segura, 1980). A les notes de la present edició s'al·ludeix sovint a correccions suggerides per Riquer a les seues edicions de la "Biblioteca Perenne" (Barcelona, 1947), Seix i Barral, 2 vls, (Barcelona, 1970), i "Clásicos Castellanos", 5 vls. (Madrid, 1974). També hem consultat la pulcra edició de Josep Palàcios, "La Tercera Branca", 4 vls. (València, 1978-1986), i assimilat aquelles correccions de Joan Coromines, *Lleures i converses d'un filoleg* (Barcelona, Club Editor, 1971), 363-378, que ens han semblat més convincents.